

Živilė Nedzinskaitė

LDK POETIKOS IR RETORIKOS RANKRAŠČIŲ
ANTRAŠTĖS: RENESANSO IR BAROKO
EPOCHŲ SANKIRTOS¹

Anotacija. LDK poetikos ir retorikos rankraščiai yra sulaukę nemažo mokslininkų dėmesio, tačiau jų antraštės nėra tyrinėtos, nors jos yra svarbi rankraščio visumos dalis. Šio straipsnio tikslas – rankraštinių veikalų antraščių, kurios yra ne tik savos epochos ženklas, bet liudija ir literatūroje bei kultūroje vykusius procesus, tyrimas. Pagrindiniai tyrimo uždaviniai: išsiaiškinti, ar XVII–XVIII a. rankraščių antraštės veikė tie patys dėsniai kaip ir spausdintų kūrinių; nustatyti, kokios Renesanso ir Baroko epochos tendencijos atsispindi to meto rankraščių antraštėse. Tyrimo objektas – poetikos ir retorikos paskaitų konspektai iš Vilniaus, Kauno, Kražių, Naugarduko, Nesvyžiaus, Gardino, Slonimo, Daugpilio ir kitų LDK kolegijų.

Reikšminiai žodžiai: literatūra – istorija ir kritika; lietuvių literatūra; lietuvių literatūra (lotynų); antraštė (literatūra); rankraščiai; poetika; retorika; Barokas.

Tyrimo temą inspiravo daugiau kaip prieš dešimt metų žurnale *Archivum Lithuanicum* paskelbtas Eglės Patiejūnienės straipsnis², kuriame analizuojamos XVI–XVIII a. Lietuvoje išleistų knygų antraštės, aptariama jų specifika. Daugiausia dėmesio mokslininkė skyrė dviem svarbiausiems antraščių komponentams: autoriaus vardo bei leidimo datos įrašymo būdams ir antraštės, kaip literatūros formos, raidai.

¹ Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba, sutarties Nr. LIT-6-7.

² Eglė Patiejūnienė, „Senųjų Lietuvos knygų antraštės“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2001, t. 3, p. 77–104.

Gilindamasi į senųjų Lietuvos knygų antraščių traktavimo ir interpretacijos problemas, Patiejūnienė pabrėžė, kad ši tema net specialistų suvokiama kone intuityviai³, o antraštės tebėra literatūros reiškinys, priimamas kaip savaime suprantamas dalykas, retai kada plačiau aiškina-
mas literatūros terminų žodynuose⁴, atskirų ir fundamentalių mokslinių darbų šia tematika esama labai nedaug⁵. Pastaraisiais metais situacija mažai tepasikeitė, ir darbų, skirtų šiai tematikai, nebuvo išleista⁶.

Šio straipsnio tikslas – ne spausdintų, bet rankraštinų veikalų antraščių, kurios ne tik yra savos epochos ženklas, bet ir liudija literatūroje bei kultūroje vykusius procesus, tyrimas. Kadangi XVII–XVIII a. įvairios tematikos rankraščių Lietuvos bibliotekose yra tikrai daug, kaip tyrimo objektas buvo pasirinkti labiausiai su literatūra susiję rankraštiniai veikalai, t. y. poetikos ir retorikos paskaitų konspektai ir studentų užrašai iš Vilniaus, Kauno, Kražių, Naugarduko, Nesvyžiaus, Gardino, Slonimo, Daugpilio ir kitų LDK kolegijų. Tirti rankraščiai saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje. Chronologinės ribos – nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. pabaigos.

LDK poetikos ir retorikos rankraščiai yra sulaukę nemažo mokslininkų dėmesio⁷, tačiau jų antraštės nėra tyrinėtos, nors jos yra

³ *Ibid.*, p. 77.

⁴ Plačiausiai sąvoka *antraštė (tytuł)* aptariama veikale: Michał Głowiński, Teresa Kostkiewiczowa, Aleksandra Okopień-Sławińska, Janusz Sławiński, *Słownik terminów literackich*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2008, p. 596.

⁵ Eglė Patiejūnienė, *op. cit.*, p. 77–78. Iš svarbesnių darbų šia tema minėtini: Mieczysław Wallis, „O tytułach dzieł sztuki“, in: *Rocznik Historii Sztuki*, t. 10, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974, p. 7–27; Andrzej Stoff, „Funkcja tytułu w dziele literackim“, in: *Acta Universitatis Nicolai Copernici, (Filologia Polska)*, 1975, t. 66, p. 3–17; Danuta Danek, „O tytułach i spisach rzeczy w powieści“, in: *Dzieło literackie jako książka*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980, p. 35–42.

⁶ Iš naujesnių darbų galima nurodyti tik Irenos Balčiūnienės pranešimą „Ar lengva vertėjui įminti pavadinimo mįslę?“, skaitytą 2007 metų gruodžio 3 d. per LLVS surengtą seminarą-diskusiją. Prieiga internete: <http://www.llvs.lt/?recensions=311>.

⁷ Žr.: Eugenija Ulčinaitė, „Tradycja i nowatorstwo w wykładach retoryki w kolegiach jezuickich w XVII–XVIII wieku“, in: *Jezuicka ars educandi: Prace*

svarbi rankraščio visumos dalis. Todėl pagrindiniai tyrimo uždaviniai buvo tokie:

1. Iširti, ar rankraštinių XVII–XVIII a. veikalų antraštės veikė tie patys dėsniai, kaip ir spausdintų, ar galbūt tarp spausdintų ir rankraštinių kūrinių antraščių būta kokių nors esminių skirtumų, leidžiančių kalbėti apie savarankišką rankraštinę kultūrą ir jos raidą.

2. Nustatyti, kokios specifinės Renesanso ir Baroko epochų ypatybės atsispindi to meto poetikos ir retorikos rankraščių antraštėse, kaip antraštės įsilieja į bendrą to meto literatūros procesą.

3. Išsiaiškinti, kada ir kodėl rankraščių antraštės ėmė atspindėti Baroko epochos literatūrinės tendencijas.

Tiriant rankraščių antraštes, iškilo kelios problemos, kurias vertėtų čia paminėti. Didžiausia jų yra ta, kad Lietuvoje saugomas gausus rankraštinis paveldas yra labai nukentėjęs nuo drėgmės, gaisrų, pelėsių ir panašių reiškinių, todėl antraštinių lapų turi tik pusė visų tirtųjų rankraščių. Kita problema: tik kai kuriuose rankraščiuose rasime antraštėje nurodytą paskaitas skaičiusio profesoriaus ar jas konspektavusio studento pavardę. Dauguma poetikos ir retorikos paskaitų konspektų ir studentų užrašų yra anoniminiai. Tad ir antraštės autorius lieka nežinomas. Ir dar: tiriamieji rankraščiai nėra grožinės literatūros kūriniai, tačiau kaip tik antraštės labiausiai juos prie šių ir priartina bei leidžia tokio pobūdžio rankraščius tirti ne tik kaip LDK raštijos, bet ir literatūros paminklus.

Patiejūnienė teigia, kad ano meto „knygų antraščių komponavimo būdas ir jų struktūra iš tikrųjų priklausė nuo bendrųjų poetikos

ofiarowane księdzu Profesorowi Ludwikowi Piechnikowi SJ, Kraków: Wydawnictwo WAM Księża Jezuiti, 1995, p. 241–252; Eglė Patiejūnienė, Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998; Živilė Nedzinskaitė, „Tepaliks kiekvienas šlovę po savęs...“: Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poetikos ir poezijos recepcija XVII–XVIII amžiaus LDK jėzuitų edukacijos sistemoje, (Senosios literatūros studijos), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011; Jakub Niedźwiedź, Nieśmiertelne teatru sławy. Teoria i praktyka twórczości panegirycznej na Litwie w XVII–XVIII w., Kraków: Księgarnia Akademicka, 2003.

dėsnių ir buvo labai stipriai veikiamą literatūrinės konvencijos⁸. Neabejotina, kad bendrieji poetikos dėsniai ir literatūros raida taip pat veikė ir rankraščių antraštes, kurios nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. pabaigos buvo komponuojamos gana skirtingai. LDK rankraščių antraščių tyrimas buvo atliktas pasitelkus gausią XVII–XVIII a. medžiagą, taip pat remtasi spausdintų to meto knygų antraščių tyrimo, atlikto Patiejūnienės, duomenimis. Trumpai pristatysiu svarbiausius Patiejūnienės tyrimo momentus, kurie aktualūs ir rankraščių antraščių analizei.

SENUJŲ LIETUVOS KNYGŲ ANTRAŠTĖS

Aptardama XVI–XVIII a. Lietuvos knygų antraštes, mokslininkė nurodė, kad intensyvi knygų leidyba LDK prasidėjo tik paskutiniame XVI a. ketvirtyje, o jų antraštės buvo kuriamos ir pirmame knygos lape grafiškai komponuojamos taip, kaip buvo įprasta to meto Vakarų Europoje, t. y. eilutės dėliojamos ant vertikalios simetrijos ašies⁹. Tik XVII a. viduryje įsigalėjo tendencija ir sintaksiškai, ir grafiškai atskirti pagrindinius antraštės informacinius elementus – leidimo data ir vieta spausdinta mažesniu šriftu, be to, nuo antraštės teksto šie elementai dažnai vizualiai buvo atskiriami horizontaliu brūkšniu, vinjete ar bordiūru¹⁰.

Patiejūnienė pastebėjo, kad skiriamasis XVI a. pabaigos grožinių kūrinių antraščių požymis – leidinyje jau pirmuoju žodžiu nurodytas pagrindinio išspausdinto teksto pobūdis ar tiesiog retorinis žanras, o pavadinimas – tikslus ir aiškus, be didesnių pagražinimų. Panašios antraščių užrašymo tradicijos laikytasi ir XVII a. panagiriniuose kūriniuose, nors jų antraštės vis dažniau imtos plėsti įvairiomis retorinė-

⁸ Eglė Patiejūnienė, „Senujų Lietuvos knygų antraštės“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2001, t. 3, p. 79.

⁹ *Ibid.*, p. 84.

¹⁰ *Ibid.*, p. 83.

mis detalėmis¹¹. Mokslininkė taip pat konstatavo, kad XVI ir XVII a. sandūros spausdintuose leidiniuose pastebima stilių kaita: XVII a. šalia akademiškų antraščių randasi vaizdingesnių, pradedamas išryškinti nebe kūrinio žanras, o jo pagrindinė idėja. Žanrinė terminologija iš grožinių kūrinijų antraščių beveik visiškai išnyksta XVII a. viduryje, kai ima plisti nauja tendencija – heraldinė simbolika, kuri perkeliama ir į kūrinio pavadinimą. Be to, XVII a. antraštėms būdingi paradoksaus ar oksimoronai – to laiko stiliaus bruožas¹².

Ištyrusi XVI–XVIII a. spausdintus LDK leidinius, mokslininkė nustatė, kad XVI a. dominavo toks antraštės modelis: pirmiausia pateikiama glausta informacija apie veikalo turinį ar pobūdį, nurodomas jo autorius, knygos išleidimo vieta, spaustuvė ir metai. XVI a. antraščių eilutės pagal europinę tendenciją grafiškai buvo tarsi suveriamos ant vertikalios ašies, pirmiausia nurodant kūrinio žanrą. Didžiausiomis raidėmis spausdinta antroji eilutė, toliau šriftas mažėja, o tekstas į apačią vizualiai siaurėja. XVII a., kai antraštės tampa vis įmantresnės, grafiškai imamos skirti ne eilutės, bet reikšmingiausi žodžiai ar jų junginiai. Antraštės tekstas dažnai įgauna elogijo formą. XVIII a. pabaigoje barokines antraštes vėl išstumia lakoniškos¹³.

Tirtuose LDK poetikos ir retorikos rankraščiuose galima išskirti tris antraščių tipus, atspindinčius ir kultūrinius pokyčius, ir literatūrinio skonio kaitą. Juos galima įvardyti kaip aiškiai reprezentuojančius renesansinę ir barokinę tradiciją.

XVII A. RANKRAŠČIŲ ANTRAŠČIŲ RAIDOS TENDENCIJOS

XVII a. poetikos ir retorikos paskaitų konspektų antraštėms būdingos kiek kitokios tendencijos nei spausdintų leidinių antraštėms. Viena jų ypač ryški ir dominuoja XVII a. vidurio ir antrosios pusės

¹¹ *Ibid.*, p. 84–85.

¹² *Ibid.*, p. 90.

¹³ *Ibid.*, p. 98.

rankraščiuose. Ją galima įvardyti kaip renesansinę tradiciją tęsiančią, paprastą ir aiškią. Panašiai kaip XVI a. pabaigos spausdintuose leidiniuose, rankraštiniuose poetikos ar retorikos paskaitų konspektuose užrašomas dėstomo kurso pavadinimas, įvardijama, koks profesorius jį skaitė, dažnai nurodoma ir paskaitas konspektavusio studento pavardė, jų skaitymo vieta ir laikas. Kaip ir grožiniuose kūriniuose, profesoriaus-autoriaus ir paskaitas konspektavusio studento pavardė įrašoma XVI a. knygoms būdingomis formomis (kilmininko linksniu, lotyniškomis konstrukcijomis *per + Acc., a + Abl., sub + Abl.*). Grožinių kūrinių antraštėse XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje buvo įprasta nurodyti kūrinio žanrą (pamokslas, epitalamijai ir pan.). Poetikos ir retorikos rankraščiuose, atsižvelgiant į jų specifiką, vietoje žanro nurodoma veikalo paskirtis: iškalbos pradžiamokslis (*tyrocinium eloquentiae*), retorikos meno taisyklės (*artis praecepta rhetoricae*), retorikos nuostatai (*institutum rhetoricum*) ar poezijos meno kompendiumas (*artis poeticae compendium*).

Pateikiame kelis būdingiausius XVII a. vidurio ir antrosios pusės poetikos ir retorikos rankraščių antraščių modelius:

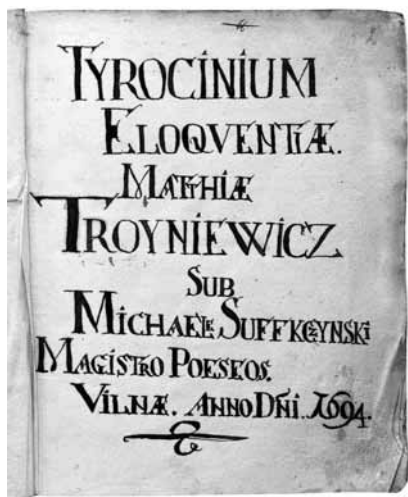
VUB RS F 3–2 188: Tyrocinium / eloquentiae / Matthiae / Troyniewicz / sub / Michaelle Suffkczyński / magistro poeseos. / Vilnae. Anno D[omi]ni 1694. (Iškalbos pradžiamokslis, [užrašytas] Motiejaus Trainevičiaus¹⁴ [besimokant] pas Mykolą Suffkczyński, poetikos klasės magistrą Vilniuje, 1694 Viešpaties metais)¹⁵. (1 pav.)

VUB RS F 3–2 183: TYROCINIUM¹⁶ / Ligatae Orationis / Exceptum Calamis / In Academia Vilmensi / S[ocietatis] I[esu] per me Franciscum / Casimirum Rymowicz / Anno a partu Virginis / 1685 (Eiliuotos iškalbos pradžiamokslis, surašytas Jėzaus Draugijos

¹⁴ Jei minimo asmens kilmė neabejotinai lietuviška, jo pavardė taip pat lietuvinama.

¹⁵ Rankraščių pavadinimai verčiami laikantis lietuviškos sintaksės, todėl vertimas atspindi tik rankraščio antraštės prasmę, bet ne grafinį išdėstymą.

¹⁶ Didžiosios raidės, paryškinimai pateikiami taip, kaip yra rankraštyje.

1 pav.

2 pav.

Akademijoje Pranciškaus Kazimiero Rimavičiaus, 1685 metais nuo Mergelės gimdymo). (2 pav.)

VUB RS F 3-2157: ADMDGBV/MSLOCHonorem [Ad Maiorem Dei Gloriam, Beatissimae Virginis Mariae Sine Labe Originali Conceptae Honorem] / ARTIS / PRAECEPTA / RHETORICAE / Praxibus illustrata, ad faci=liorem vitae humanioris potissimum / in Polonia tractationem / tradita A[nn]o D[omi]ni 1663 per / R[everendum] Patrem Baltasarem Dankwart (Didesnei Dievo garbei, Švenčiausios Mergelės Marijos nekaltai pradėtosios šlovei, Retorikos meno taisyklės, pagrįstos pavyzdžiais, humanitarinius dalykus studijuojančių, ypač Lenkijoje, gyvenimui palengvinti, išdėstytos gerbiamo Tėvo Baltazaro Dankvarto 1663 Viešpaties metais). (3 pav.)

VUB RS F 3-2076: Facilis Eloquentiae / Modus / Seu praecepta Artis Oratoriae / Accomodata Moderno / Saeculo / Ad Componendas quasuis / Orationes / Tradita a R[ever]endo Patre / Iosepho Rymgaylo / Professore Rhetorices / Scripta per me / Adalbertum Paulum Dowgialo / Auditorem Eloquentiae / Anno D[omi]ni / 1684 (Lengvas iškalbos būdas, arba šiems laikams pritaikytos oratorinio

5 pav.

6 pav.

II. [Tai pritinka oratorių kunigaikščiui¹⁷] Mokyklinės-pasaulietinės iškalbos visuma, sudėta į trumpą kompendiumą ir Jėzaus Draugijos Vilniaus universitete retorikos studentams išdėstyta labai gerbiamo Tėvo Kristoforo Łosiewskio, nuolatinio iškalbos profesoriaus, 1681 metais nuo pasaulio atnaujinimo, užrašyta jums mano, Jono Fašciszewskio, iškalbos kurso klausytojo). (5, 6 pav.)

Kaip matyti iš pateiktųjų pavyzdžių, poetikos ir retorikos kursų rankraščiuose pirmaisiais žodžiais visada nusakoma veikalo paskirtis, tačiau toliau antraštės tekstas įvairuoja. Štai pirmajame pavyzdyje išlaikoma ideali antraštėje pateikiamų duomenų išdėstymo tvarka. Joje nėra nė vieno nereikalingo žodžio: veikalo pavadinimas – konspekto savininkas, tikėtina, paskaitas užsirašinėjęs studentas, – paskaitas skaičiusio profesoriaus pavardė – vieta ir laikas. Kituose rankraščiuose duomenų dėstymo tvarka jau skiriasi. Po kurso pavadinimo, kartais išplėtoto keliomis frazėmis, gali būti užrašoma ir paskaitų skaitymo vieta (2-asis pvz.), ir laikas (3-iasis pvz.), ir paskaitas skaičiusio profesoriaus

¹⁷ T. y. Ciceronui, kuris buvo laikomas geriausiu retorikos mokytoju ir iškalbos etalonu.

pavardė (4-asis pvz.). Pateiktieji pavyzdžiai rodo, kad griežtos tvarkos, kaip turėtų būti užrašomas poetikos ar retorikos kurso pavadinimas, nebuvo, o antraštėje nurodomi duomenys neturėjo fiksuotos vietos ir galėjo būti išdėstomi tiek antraštės pradžioje, tiek viduryje ar pabaigoje.

Įdomu, kad XVII a. vidurio ir antrosios pusės rankraščių antraštėse beveik nejaučiama Baroko, kuris kaip tik tada tapo pagrindine estetikos ir literatūros srove, įtakos. XVII a. knygų antraštėse Baroko tendencijos dominuoja, o rankraščių antraštės užrašomos labiau laikantis spausdintų XVI a. pabaigos leidinių tradicijos. Skirtumas tik tas, kad, nors tekstas ir „veriamas“ ant vertikalios ašies, rankraščiuose raidžių dydis skirtingose eilutėse retai kada mažėja, o eilutės netrumpėja ir pavadinimas netampa vizualiai panašus į piltuvą. Nesilaikoma ir spausdintų knygų tradicijos didžiausiomis raidėmis rašyti antrąją pavadinimo eilutę. Rankraščiuose didžiausiomis raidėmis įrašoma rankraščio paskirtis (2-asis ir 3-iasis pvz.) arba visas pavadinimas rašomas vienodomis raidėmis (1-asis ir 4-asis pvz.).

Kyla klausimas, kodėl XVII a. viduryje, kai vyksta patys didžiausi kultūriniai, o kartu ir literatūros perversmai, įsivyrėja naujės Baroko epochos, kurios pagrindinis bruožas yra ornamentika¹⁸, tendencijos, rankraščių antraštės šių pokyčių visiškai neatspindi. Šį faktą galbūt galima aiškinti tuo, kad XVII a. poetikos ir retorikos teorija vis dar buvo dėstoma remiantis garsiausių tos srities XVI a. pabaigos mokslininkų veikalais: Julijaus Cezario Scaligerio *Poetices libri septem*¹⁹, Jokūbo Pontano *Poeticarum institutionum libri tres*²⁰, Antano Possevino *Tractatio de poesi et pictura*²¹ ir kitais. Iš šių vadovėlių mokėsi

¹⁸ Anne-Laure Angoulvent, *Baroko dvasia*, iš prancūzų kalbos vertė Genovaitė Dručkutė, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 43.

¹⁹ [Julius Caesar Scaliger,] *Julii Caesari Scaligeri, viri clarissimi, Poetices libri septem*, [Lyons]: Apud Antonium Vincentium, 1561.

²⁰ [Jacobus Pontanus,] *Jacobi Pontani de Societate Iesu, Poeticarum institutionum libri tres. Eiusdem Tyrocinium poeticarum*, Ingolstadii: Ex Typographia Davidis Sartorii, 1594.

²¹ [Antonius Possevinus,] *Antonii Possevini Societatis Iesu Tractatio de Poesi et Pictura ethnica, humana, et fabulosa collata cum vera, honesta, et sacra*, Lugduni: Apud Ioannem Pillehotte, 1594.

studentai, jų medžiaga savo paskaitose taip pat rėmėsi dėstytojais. Taigi labai galimas daiktas, kad poetikos ir retorikos paskaitų kursų antraštės būdavo formuluojamos remiantis didžiųjų autoritetų veikalais.

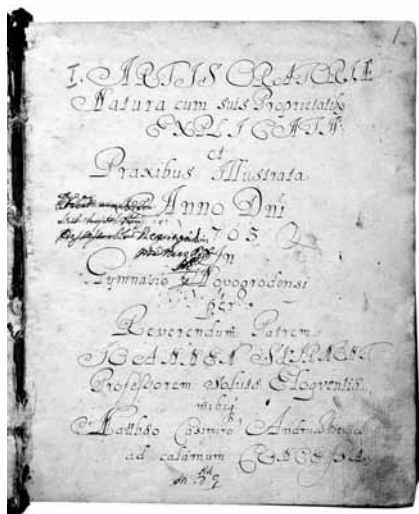
XVII IR XVIII A. SANDŪRA –
BAROKINIŲ TENDENCIJŲ
RANKRAŠČIŲ ANTRAŠTĖSE PRADŽIA

Pačioje XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pradžioje pagaliau ir rankraščių antraštėse ima rasti naujas barokines tendencijas atspindinčių ypatumų. Retai, bet vis dėlto to meto poetikos ir retorikos paskaitų konspektų antraštėse jau pasitaiko įmantresnių formuluočių:

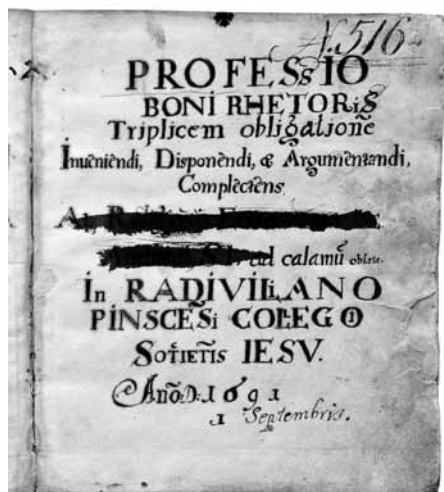
VUB RS F 3–1353: ARTIS ORATORIAE / Natura cum suis Proprietatibus / EXPLICATA / et / Praxibus Illustrata / Anno D[omi]ni 1703 / In Gymnasio Novogrodensi / per Reverendum Patrem IOANNEM SKIRMONT / Professorem Solutae Eloquentiae / mihi que Matthaeo Casimiro Andruszkiewicz / ad calamum CONCESSA. / Ad / M[aiorem] D[ei] G[loriam] (Oratorinio meno prigimtis su visomis jos savybėmis, išdėstyta ir pavyzdžiais iliustruota 1703 Viešpaties metais Naugarduko gimnasijoje gerbiamo Tėvo Jono Skirmanto, prozinės iškalbos profesoriaus, ir man, Motiejui Kazimierui Andruškevičiui, pateikta užrašyti. Didesnei Dievo garbei). (7 pav.)

VUB RS F 3–2482: PROFESSIO / BONI RHETORIS / Triplicem obligationem / Inveniendi, Disponendi, et Argumentandi, / Complectens / Atque / Religiosis Eloquentiae Auditoribus S[ocietatis] I[esu] / ad calamum oblate. / In RADIVILIANO / PINSCENSI COLLEGIO / Societatis IESU. / Anno 1691 / 1 Septembris (Gero retorikos užduotis²², apimantis tris įsipareigojimus: surasti, išdėstyti ir argumentuoti, ir pateiktas užrašyti Jėzaus Draugijos vienuoliams iškalbos [kurso] klausytojams Pinsko Radvilų Jėzaus Draugijos kolegijoje. 1691 metų rugsėjo 1 dieną). (8 pav.)

²² *Professio* šiuo atveju tikriausiai gali būti aluzija ir į tris jėzuitams priklausančias probacijas. Jos siejamos su trimis retorikos etapais.

7 pav.

8 pav.

VUB RSF 3–2 117: *Eruditus viatoribus / Porta / ad eloquentiam / Anno ab orbis reparatione / 1682* (Vartai į iškalbą, [atverti] išsimokslinusiems keliautojams 1682 metais nuo pasaulio atnaujinimo).

Pirmasis pavyzdys beveik niekuo nesiskiria nuo XVII a. vidurio rankraščių antraščių, tačiau veikalo paskirtis jau neįvardijama anam laikotarpiui būdingais terminais. Konspektas pavadintas *artis oratoriae natura* (oratorinio meno prigimtis). Tai yra tarsi nuoroda į gilesnį šios disciplinos pažinimą, pirmasis žingsnis barokinės iškalbos link. Poslinkį naujos stilistikos kryptimi rodo ir antrasis pavyzdys – *Professio boni rhetoris*. Taip stengiamasi kitais žodžiais apibūdinti retoriką ir jos funkcijas (*triplicem obligationem inveniendi, disponendi et argumentandi complectens*). Užgimstančias literatūrines Baroko tendencijas labiausiai atspindi trečiasis pavyzdys: *Eruditus viatoribus porta ad eloquentiam*. Retorikos konspektas pavadintas *vartais* – tai simbolinė metafora. Paskaitose dėstomos žinios įsivaizduojamos tarsi vartai, kurie, išmokus ir įvaldžius retorikos taisykles, atveria kelius ne tik į akademinį pasaulį bei kitų mokslų paslaptis, bet ir leidžia kilti

visuomeninių ar bažnytinių pareigų pakopomis. Būtent *porta* kaip viena iš retorikos metaforų taps ypač populiarus ir įvairiai plėtojama XVIII a. rankraščiuose.

XVIII A. RANKRAŠČIŲ ANTRAŠTĖS – BAROKO EPOCHOS ŽENKLAS

Nuo XVIII a. pradžios poetikos ir retorikos kursų pavadinimai vis sudėtingėja, jie tampa kupini aliuizijų, nuorodų, mįslių, citatų ir kitokių barokinei stilstikai būdingų puošmenų²³. Kadangi poetika ir retorika buvo pamatinės akademinio išsilavinimo disciplinos, grindusios tolesnes filosofijos ir teologijos studijas, šių disciplinų paskaitų konspektų pavadinimuose retorika dažnai vadinama *regina animorum* (sielų karaliene) arba *regina artium* (menų karaliene).

Barokinio menų sinkretizmo, embleminio mąstymo ir meistriško aliuizijų žaismo pavyzdys yra XVIII a. pradžios retorikos paskaitų, skaitytų Nesvyžiaus kolegijoje, antraštinis lapas (VUB RS F 3–918). Jame susipina meniniai šio paskaitų kurso autoriaus (deja, nenurodyto) gabumai, atiduodama duoklė kolegiją fundavusiai ir rėmusiai Nesvyžiaus Radvilų giminei, nusilenkiama ir Cicerono, geriausio iškalbos mokytojo, autoritetui.

Rankraščio antraštės²⁴ semantinis ir kompozicinis atspirties taškas yra žodžiai, paryškintomis didžiosiomis raidėmis užrašyti ant kaspino, puošiančio centrinės paveikslėlio figūros – heraldinio Erelio – „pečius“: *FACIES AQUILAE*. Erelis, pavaizduotas su kuni-gaikščio kepure, be abejo, yra pagrindinė Radvilų (Nesvyžiaus kolegijos fondatorių ir mecenatų) herbo figūra. Žodžių junginys *facies aquilae* – „erelio veidas“ – paimtas iš Ezekielio knygos (Ez 10, 14).

²³ *Słownik literatury staropolskiej: średniowiecze – renesans – barok*, pod redakcją Teresy Michałowskiej, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1998, p. 89–92.

²⁴ Tolesnė šios antraštės interpretacijos autorystė daugiausia priklauso Eglei Patiejūnienei, kuriai nuoširdžiai dėkojame už pagalbą.

Jo interpretacija su Ezekielio pranašystės turiniu ir simbolika nesujusi, – matyt, šiuo atveju svarbi buvo pati aliuzija į Šventąjį Raštą. Nuo šio užrašo dryksta du kaspiniai. Ant pavaizduotojo kairėje piešinio pusėje užrašyta: *Aquilae magnarum alarum in facie sua velatae*. *Aquila magnarum alarum* – „aras dideliais sparnais“²⁵ – tai citata iš tos pačios Ezekielio pranašystės (Ez 17, 3). *In facie sua* – taip pat citata iš Biblijos, tik iš Izaijo pranašystės, ir savame kontekste reiškia „jo [t. y. Viešpaties] akivaizdoje“ (Iz 53, 2). Neveikiamosios rūšies dalyvis *velata* gali turėti kelias gana skirtingas reikšmes. Nežinomo autoriaus sumanymas atsiskleidžia, atidžiau įsižiūrėjus į piešinį: heraldinis Ereliis²⁶ pavaizduotas nusigręžęs nuo tamsą, neišmanymą, paklydimą simbolizuojančio mėnulio ir žvelgia į tradicinį šviesos, tiesos, „tikrojo tikėjimo“ bei dieviškosios išminties simbolį – saulę, kurios spinduliai (dabar išblukę) kadaise buvo nupiešti auksiniais dažais. Tokiu pat auksu paspalvintas ir Ereliui ant krūtinės kaban- tis ordinas, – tai, be abejo, yra seniausias valstybinis Abiejų Tautų Respublikos apdovanojimas – Baltojo Erelis ordinas (įsteigtas 1705 m.). Antraštė aiškiai turi proginį panegirinį atspalvį, o faktas, kad piešinyje ordinas ypač išryškintas, leistų bent kiek konkretizuoti, kurį iš Radvilų turėjo galvoje autorius. Mat Baltojo Erelis ordinu buvo apdovanoti net trys XVIII a. gyvenę Radvilos – senelis, tėvas ir sūnus: Karolis Stanislovas Radvila (1669–1719, jis ordiną gavo 1705), Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė (1702–1762, apdovano- tas ordinu 1727) ir Karolis Stanislovas Radvila Pone Mielasai (1734–1790, ordiną gavo 1757). Taigi *Aquila velata* kaspino įrašė greičiausiai reiškia „Erelis, pagerbtas (arba papuoštas) [ordinu]“. Tačiau šis žodžių junginys užrašytas ne vardininko linksniu: aki-

²⁵ Naudotasi Juozapo Jono Skvirecko vertimu iš lotynų kalbos: *Šventasis Raštas. Senasis Testamentas*, t. 3, iš lotynų kalbos vertė arkivyskupas Juozapas Jonas Skvireckas, Vilnius: Vaga, 1991, p. 265.

²⁶ Remiantis Aristotelium, tikėta, kad aukštyn kylantis erelis žiūri tiesiai į saulę, todėl jis buvo laikomas kontempliacijos bei dvasinio pažinimo simboliu. Žr.: Udo Becker, *Simbolių žodynas*, Vilnius: Vaga, 1996, p. 68.

vaizdu, kad jis gramatiškai suderintas su junginiu *FACIES AQUILAE* ir drauge su juo sudaro savotišką antraštės „atšaką“: *FACIES AQUILAE* [, –] *Aquilae magnarum alarum in facie sua velatae* („Erelio veidas, – Erelio dideliais sparnais, Jo akivaizdoje [ordinu] pagerbto“).

Galima ir kita, drąsesnė, interpretacija: atskirai paėmus, *facie sua* reiškia ir „savo veidu“ ar „savo atvaizdu“. Taigi, nors gramatika tokiu atveju kiek šlubuotų, autorius galėjo turėti galvoje ir „Erelį, pagerbtą jo paties atvaizdu“. Arba – o tai kaip tik būdinga brandžiajam ir vėlyvajam Barokui – tyčia sukūrė tokią įmantrią dviprasmybę.

Pagrindinę antraštės dalį vėl reikia pradėti skaityti nuo to paties junginio: *FACIES AQUILAE* [–] *Reginae Animorum Eloquentiae / in facie Radivilianae ducalis Aquileiae / vivis coloribus / ex archetypo Tullii in paginas / TRANSLATA / ad Tullianos praeceptorum fontes / REFLEXA / in speculo exemplorum / PROPOSITA / aquilinis rhetorum ingenii* („Erelio veidas – iškalbos, sielų karalienės²⁷, [veidas], iš [Marko] Tulijaus [Cicerono] pirmavaizdžio gyvomis spalvomis į [šiuos] puslapius perkeltas, pagal Tulijaus šaltinių taisykles atspindėtas, pavyzdžių veidrodyje išdėstytas pasitelkus ereliškus retorių gebėjimus“).

Baigiamoji antraštės dalis iš apačios į viršų įrašyta kaspine, kuris įkomponuotas dešinėje piešinio pusėje: *Athenaei Nesvi[siensis] Societatis Iesu anno [...]*. Laikantis lietuviškos sintaksės, vertime didžiąją šios frazės dalį reikėtų įterpti prieš žodį „retorių“: „... išdėstytas pasitelkus ereliškus Jėzaus Draugijos Nesvyžiaus Atėnėjo²⁸ retorių gebėjimus [...] metais“. Data kaspine neįrašyta. (9 pav.)

Pavadinime subtiliai žaidžiama žodžių *facies* (veidas, žvilgsnis, išvaizda, akivaizda) ir *aquila* (erelis) reikšmėmis, su pastaruoju siejami kiti panašaus skambesio žodžiai (*Aquileia, aquilinus*). Pagal

²⁷ Čia, be abejo, esama dar vieno asociatyvaus sąskambio: erelis (lotynų k. – mot. g. daiktavardis) tradiciškai vadinamas „paukščių karaliene“ (*regina avium*), todėl iškalba čia pavadinta „sielų karaliene“.

²⁸ Atėnėjas (lot. *Atheneum*) – Romos imperijoje aukštesnioji laisvųjų menų mokykla; Naujaisiais laikais taip galėjo būti pavadinta gimnazijos lygio mokykla, kartais netgi universitetas ar akademija.

9 pav.

10 pav.

analogiją su XVII a. knygomis grafiškai išryškinama ne visa antraštė, bet semantikos ir sintaksės atžvilgiu reikšmingiausi jos žodžiai (*facies aquilae, translata, reflexa, proposita*).

Baroko epochoje, kuri pasižymėjo įvairiais kontrastais²⁹, ypač svarbus tapo ornamentas, įmantri puošyba, subtili detalė. Visa tai puikiai atsiskleidė architektūroje, dailėje ar skulptūroje. Lygiai tie patys dėsniai veikė ir žodinę kultūrą. Net paskaitose poetika, retorika ar joms abiem labai svarbi savybė – imitacija – buvo lyginama su dailės kūriniais³⁰. Matyt, todėl XVIII a. poetikos ir retorikos konspektų pavadinimai neretai sieti su koku nors papuošalu ar malonumą teikiančiais dalykais. Tai leidžia manyti, kad žodis, sakiny, frazė buvo įsivaizduojami kaip minčių papuošalas. Kuo frazė sudėtingesnė ir mįslingesnė, tuo brangesnė ir puošnesnė, tuo daugiau malonumo suteikianti:

VUB RS F 3–1063: DELICIAE / ROMANAE / e Latio / Graeciam delatae, / Seu / suavis methodus comparandae Tullianae / Elocu-

²⁹ Janusz Pelc, *Barok – epoka przeciwieństw*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2004, p. 38.

³⁰ Žr.: VUB RS F 3–938, p. 60; VUB RS F 3–1392, p. 7.

11 pav.

tionis / in Graeco Slucensi castro, atque ibidem munificentissima manu erecto Athenaeo / Collegii Kłokocciani Societatis IESU / auditoribus eloquentiae Solutae propositae / Anno MDCCXV (Iš Lacijaus į Graikiją perkelti romėniški gardėsiai, arba saldus būdas išmokti Tulijaus iškalbos graikiškoje Slucko pilyje, ir ten išdėstyta dosniausia ranka pastatytame Jėzaus Draugijos Klokoco kolegijos Atėnėjyje 1740 metais). (10 pav.)

RVB f. 733, Nr. 18: CONCHA / Rore Eruditionum / MADENS / Per Alphe[sic!]betum ordinem, Tullianis gemmis / exornata; atque ad usum neorhetori / EXPOSITA (Erudicijos lašų sklidina kriauklė, abėcėlės tvarka išdabinta Tulijaus perlais ir viešai išstatyta naujo retorikų naudai). (11 pav.)

VUB RS F 3–884: TORQUES / Ex circulis Periodorum / Ad pertrahendum facultatem Oratoriam / CONFLATUS / Seu / Stylus Extemporaneus / Per varias Formas / Latini et Poloni Idiomatis / Jagellonicis Rhetoribus / PROPOSITUS / Anno currentis Iubilaei

quo / Magna De CaeLo pLebs LIberate / beata est / Die 24 8bris
(Grandinė, suverta iš periodų grandžių, skirta pažaboti oratoriniams
gebėjimams, arba šiuolaikinis stilius, įvairiomis formomis išdėstytas
Jogailaičių retoriams lotynų ir lenkų kalbomis šiais jubiliejaus metais,
kuriais didelė minia iš dangaus maloningai palaiminta [1751 metų]
spalio 24 dieną). (12 pav.)

Kartais retorika lyginama su rūmais, mat daugybę juose esančių
kambarių, kaip ir įvairius retorikos dėsnius, reikia pereiti ir juose
apsiprasti; su karalyste, kurios kampelius reikia pažinti; galų gale – su
respublika, kurioje laikomasi tam tikrų įstatymų:

VUB RS F 3–1356: Regale Palatium Eloquentiae in Regio Gymna-
sio Resseliensi Oratoriae Facultatis auditoribus apertum anno 1716
(Karališki iškalbos rūmai, karališkajame Rešelio gimnasijoje atverti
oratorinio meno klausytojams 1716 metais).

VUB RS F 3–1397: Expositio litteraria ad regnum eloquentiae
plano per praecepta brevi, per exempla itinere a studiosa iuventute
communi (modu?) adornata in Regio Bathoreano Collegii Polocensis
Societatis Iesu (Mokslinis žygis į iškalbos karalystę, bendrai surengtas
studijuojančio jaunimo, [vedantis] lygiu trumpu keliu, [pasitelkiant]
taisykles, pavyzdžius, [Stepono] Batoro karališkojoje Polocko Jėzaus
Draugijos kolegijoje).

VUB RS F 3–2214: PALATIUM TULIANUM / Seu / Aureae Elo-
quentiae aedes / In Palatinatus Novogrodensis sede / erectae / atque /
Auditoribus Eloquentiae in Resi[dentia] Novo[grodensi] / Societatis
Iesu / Ad residendum collata[e] / Anno Domini / 3tio / Supra /
1690. Per me Michaellem Casimirum Dybowski scripta[e] (Tulijaus
rūmai, arba auksinės iškalbos šventyklos, Naugarduko vaivadijoje
pastatytos ir iškalbos klausytojams apsigyventi paskirtos Naugarduko
Jėzaus Draugijos rezidencijoje 1693 Viešpaties metais, mano, Mykolo
Kazimiero Dybowskio, užrašytos). (13 pav.)

VUB RS F 3–1376: RESPUBLICA / PRINCIPIS FACULTATUM /
Regnorum et Animarum Moderatricis / LIBERAE sive SOLUTAE

12 pav.

13 pav.

ELOQUENTIAE / Triplici Subselliorum gradu / REGALI SENATORIO
 EQUESTRI / Scilicet: / INVENTIONE, DISPOSITIONE et ELOCU-
 TIONE / ORDINATA / in / Republica Scientiarum seu Universitate /
 et Academia Vilenſi Societatis Ieſu / Formando ad Curules et
 fastigium Gloriam / Palaemonio equiti / PROPOSITA. Anno / verbi
 incarnati / Diviniorem in terris Rempublicam / per Legem Gratiae
 ordinantis / 1723 (Gebėjimų valdovės, karalysčių ir sielų tvarkda-
 rės – laisvosios, arba prozinės, iškalbos – respublika, išsidėsčiusi
 per tris pakopas: karališkąją, senatorių ir raitininkų, t. y. invenciją,
 dispoziciją ir elokuciją, [ir] išdėstyta mokslų respublikoje, arba
 Vilniaus Jėzaus Draugijos universitete ir akademijoje, skirta ugdyti
 aukštas pareigas užimsiantiems ir garbės viršūnę pasiekiantiems,
 Palemono raiteliui³¹ pasiūlyta 1723 metais [nuo tu], kai įsikūnijęs
 Žodis malonės įstatymu ėmė valdyti [šioje] Žemėje dieviškesnę
 respubliką). (14 pav.)

³¹ Turimas galvoje herbo Vytis, kitaip tariant – LDK.

14 pav.

15 pav.

Kadangi jėzuitų nuostatai *Ratio studiorum* skelbė, kad „stylus [...] ex uno fere Cicerone sumendus est“³², dažnai retorikos paskaitų pavadinimuose minimas žymiojo Antikos oratoriaus Marko Tulijaus Cicerono vardas (*eloquentia Tulliana, palatium Tullianum, Tullianae gemmae*). Poetikos kursų pavadinimuose dažniau rasime Apolono, arba Febo, kaip poezijos ir poetų globėjo, vardą:

VUB RS F 3–1328: Laudetur Jesus. Christus. / APOLLO PHARETRATUS / Neo-Sectatoribus Ligatae Eloquentiae / Campum Heliconum Zyroviciensium / APERIT / ex Anno quo Mars reX DuX a CieI PaLL[adis] VIr TIro fiat ad annum quo CaMPVs CorDatI VIrI PaX VIVa TIronIs / Ad M[aiorem] D[ei] / G[loriam] B[eatae]que V[irginis] M[ariae] / Cultum et honorem atque venerationem (Nešinas strėlėmis Apolonas naujiesiems eiliuotos iškalbos mokiniams atvers Žyrovičių Helikono lauką nuo metų, kuriais karalius Marsas, karo lauko vadas, Paladės [t. y. ir karo, ir mokslo] vyras, taps pradedančiuoju, iki metų, kuriais išmanaus vyro [mūšio] laukas [suteiks] pradedančiajam

³² *Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu*, Turnoni: Apud Claudium Michaellem Typographum Universitatis, 1603, p. 133.

16 pav.

pačią tikriausią ramybę.³³ Didesnei Dievo garbei ir Švenčiausiosios Mergelės Marijos garbinimui, šlovei ir gerbimui). (15 pav.)

VUB RS F 3–952: PHOEBUS / POETICUS / Minervalibus Ora- culis rudes / Camaenas / ILLUSTRANS / [scriptus per me Andream Russel] / ANNO / Domini / 1730 in 1731 (Poetų Febas, šviečiantis neįgudusias Kamenas Minervos posakiais, užrašytas mano, Andriaus Russelo, 1730–1731 Viešpaties metais). (16 pav.)

VUB RS F 3–648: Pacta conventa principum Tullii ac Apollinis regulis solutae ac ligatae eloquentiae conclusa ad publicos foederati Imperii ac Regni Christianissimi applausus e Trypode Apollineo

³³ Kalbama apie jaunimo, priklausančio bajorų (t. y. karių) luomui, studijų pradžios ir pabaigos metus. Arba galbūt konspektai priklausė asmeniui, kuris pradėjo mokytis vyresnio amžiaus, jau turėdamas patirties mūšio lauke. Tačiau antraštės autorius turėjo ir papildomą tikslą – datas, apie kurias kalba, įrašyti skaitmenis reiškiančiomis raidėmis (toks tekstas buvo vadinamas chronograma). Retai kam pavykdavo sukurti ir sklandžią, ir reikiamą turinį perteikiančią, ir visiškai tikslią chronogramą. Šiuo atveju, pvz., žodyje *dux* visos trys lotyniškos raidės drauge yra ir skaitmenys (D = 500, U (V) = 5, X = 10), tačiau taip skaičiuojant išeitu, kad studijos prasidėjo vėliau negu baigėsi, taigi pasirinkta vizualiai klaidinanti rašyba: *DuX*. Suskaičiavus visas autoriaus paryškintas rai- des-skaitmenis, išeina, kad studijuoti pradėta 1730 m., o baigta 1734 m.

17 pav.

annuo labore promulgata a poetica iuventute collegii Grodnensis Soc[ietatis] Iesu anno 1714 (Valdovų Tulijaus ir Apolono sutartys, apimančios prozinės ir eiliuotos iškalbos taisykles, Gardino Jėzaus Draugijos kolegijos poetinės jaunuomenės nuo Apolono trikojo³⁴ po metų darbo paskelbtos viešam susijungusios Imperijos ir krikščioniškiausios karalystės pritarimui 1714 metais).

VUB RS F 3–1364: DOMUS CICERONIS / Polonae Eloquentiae Hospitalis / Rhetoricis fundamentis superaedificata: / Per / Varias Oratoriae, Historicae eruditionis / Stucturas ad apicem perducta / Atque / Post absolutas Vacuae Ferias ad Lite=/ralia studia Redeuntibus Rhetoribus Coll[egii] / Grodn[ensis] pro annuo Labore oblata in / Diversorio Anno / Hospitantis in terris eloquentiae Increatae / 1703 (Cicerono namai, svetingi lenkiškai iškalbai, ant retorikos pamatų pastatyti, įvairiomis iškalbos, istorijos, erudicijų konstrukcijomis iki stogo iškilę ir po pasibaigusių atostogų Vakunoje prie studijų grįžtantiems Gardino kolegijos retoriams per metus pateikti

³⁴ Sėdėdama ant trikojo, Delfuose Apolono žynė Pitija skelbdavo pranašystes.

užeiigoje, 1703-iaisiais besisvečiuojančios žemėje nesukurtosios iškalbos³⁵ metais). (17 pav.)

XVIII a. rankraščių antraštėse plėtojama ir kelio metafora:

VUB RS F 3–1007: *Porta ad profanos sacram solutam ligatam eloquentiam suis gradibus passibusque distincta, religiosae iuventuti ordinis Divi Basilii Magni patefacta in Coenobio Beresbecensi anno Domini 1738 vergente in annum 1739* (Vartai, į kuriuos savais laiptais ir žingsniais suskirstytas [kelias] veda nemokytuosius, atverti šventos, prozinės, eiliuotos iškalbos link vienuoliškajai Šventojo Bazilijaus Didžiojo ordino jaunuomenei Berebesko vienuolyne 1738 Viešpaties metams artėjant prie 1739).

XVIII a. poetikos ir retorikos rankraščių antraštėse pastebimos dar kelios tendencijos. Kitaip nei XVII a., beveik niekada nenurodoma pavardė nei profesoriaus, skaičiusio poetikos ar retorikos paskaitas, nei studento, kuris jo paskaitas konspektavo. Kita tendencija – metai vis dažniau imami žymėti sudėtingais, išplėstiniais, kartais hegzametro ar disticho formos chronostichais, kurių tyrimas būtų jau kito straipsnio tema.

Iš pateiktųjų pavyzdžių aiškėja, kad XVIII a. rankraščių antraštės atitinka visas bet kokiam Baroko epochos kūriniui taikytas taisykles: pradžiuginti, nustebinti, priblokšti, užminti mįslę, sujaudinti. Tai daroma ir pasitelkiant gausias metaforas bei aliuzijas, ir koduojant datą chronostichais, jau antraštėse parodant visą jas rašančiojo išmonę. Taigi XVIII a. rankraščių antraštės yra ne kas kita, o pats tikriausias ir akivaizdžiausias Baroko epochą liudijantis ženklas.

³⁵ T. y. amžinosios, dieviškos iškalbos, Dievo Žodžio – taip nusakomas Jėzus Kristus.

IŠVADOS

1. Atlikus tyrimą, paaiškėjo, kad tarp XVII–XVIII a. spausdintų ir rankraštinų veikalų antraščių esama nemaža skirtumų. Spausdintuose veikaluose europinės tendencijos ir naujovės atsiranda anksčiau, o rankraščiuose, t. y. poetikos ir retorikos paskaitų antraštėse, tie patys procesai pastebimi tik beveik po šimto metų.

2. XVII a. viduryje ir pabaigoje rankraščių antraštėse dar labai aiškiai juntamos Renesanso epochos tendencijos: pavadinimai aiškūs ir paprasti, logiškai sudėlioti iš kelių svarbiausių komponentų: poetikos ar retorikos paskaitų kurso pavadinimas, jį skaičiusio dėstytojo pavardė, užrašiusio studento pavardė, vieta ir laikas. Pereinamoju laikotarpiu būtų galima laikyti XVII ir XVIII a. sandūrą, kai antraštės ima keistis: sudėtingėti, įmantrėti, atliepti literatūrinės Baroko epochos madas. Visiškai kitokia situacija stebima XVIII a. rankraščiuose. Poetikos ir retorikos kursų pavadinimai vis sudėtingėja, tampa kupini aliuzijų, nuorodų, mįslių ir kitokių barokinei stilistikai būdingų puošmenų. Retorika alegoriškai imama vadinti *Regina artium* bei *Regina animorum*. Ypač dažnai jos metafora tampa koks nors papuošalas (*concha*, *gemma*), vartai (*porta*) ar rūmai (*palatium*), kuriuose galima išmokti reikšti savo mintis. Taip pat dažnai į retorikos veikalų antraštes įpinamas pavyzdinio iškalbos autoriteto Marko Tulijaus Cicerono vardas, o poetikos veikaluose jį keičia Apolono, arba Febo, globojančio poeziją bei menus, atitikmuo.

3. Tik XVIII a. rankraščių antraštės atitinka visas bet kokiam Baroko epochos kūriniui taikytas taisykles: pradžiuginti, nustebinti, priblokšti, užminti mįslę, sujaudinti. Tai daroma ir pasitelkiant gausias metaforas bei aliuzijas, ir koduojant datą chronostichais. Taigi ir XVIII a. rankraščių antraštės yra ne kas kita, o pats tikriausias ir akivaizdžiausias Baroko epochą liudijantis ženklas.

Iteikta: 2012-05-08
Priimta: 2012-06-30

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ANGOULVENT ANNE-LAURE, *Baroko dvasia*, iš prancūzų kalbos vertė Genovaitė Dručkutė, Vilnius: Baltos lankos, 2005.

BALČIŪNIENĖ IRENA, „Ar lengva vertėjui įminti pavadinimo mįslę?“. Prieiga per internetą: <http://www.llvs.lt/?recensions=311>.

BECKER UDO, *Simbolių žodynas*, Vilnius: Vaga, 1996.

BURKE PETER, *Renasansas*, Vilnius: Pradai, 1992.

DANEK DANUTA, „O tytułach i spisach rzeczy w powieści“, in: *Dzieło literackie jako książka*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980, p. 35–42.

GŁOWIŃSKI MICHAŁ, Kostkiewiczowa Teresa, Okopień-Sławińska Aleksandra, Sławiński Janusz, *Słownik terminów literackich*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2008.

HERNAS CZESŁAW, *Barok*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002.

NEDZINSKAITĖ ŽIVILĖ, „Tepaliks kiekvienas slovē po savęs...“: *Motiejaus Kazimiero SARBIEVIJIAUS poetikos ir poezijos recepcija XVII–XVIII amžiaus LDK jėzuitų edukacijos sistemoje*, (*Senosios literatūros studijos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

NIEDŹWIEDŹ JAKUB, *Nieśmiertelne teatra sławy. Teoria i praktyka twórczości panegirycznej na Litwie w XVII–XVIII w.*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2003.

PATIEJŪNIENĖ EGLĖ, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

PATIEJŪNIENĖ EGLĖ, „Senųjų Lietuvos knygų antraštės“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2001, t. 3, p. 77–104.

PELC JANUSZ, *Barok – epoka przeciwieństw*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2004.

[PONTANUS JACOBUS], *Jacobi Pontani de Societate Iesu Poeticarum institutionum libri tres. Eiusdem Tyrocinium poeticarum*, Ingolstadii: Ex Typographia Davidis Sartorii, 1594.

[POSSEVINUS ANTONIUS], *Antonii Possevini Societatis Iesu Tractatio de Poesi et Pictura ethnica, humana, et fabulosa collata cum vera, honesta, et sacra*, Lugduni: Apud Ioannem Pillehotte, 1594.

Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu, Turnoni: Apud Claudium Michaellem Typographum Universitatis, 1603.

[SCALIGER IULIUS CAESAR], *Julii Caesari Scaligeri, viri clarissimi, Poetices libri septem*, [Lyons]: Apud Antonium Vincentium, 1561.

Słownik literatury staropolskiej: średniowiecze – renesans – barok, pod redakcją Teresy Michałowskiej, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1998.

STOFF ANDRZEJ, „Funkcja tytułu w dziele literackim“, in: *Acta Universitatis Nicolai Copernici, (Filologia Polska)*, 1975, t. 66, p. 3–17.

Šventasis Raštas. *Senasis Testamentas*, iš lotynų kalbos vertė arkivyskupas Juozapas Jonas Skvireckas, Vilnius: Vaga, 1991.

ULČINAITĖ EUGENIJA, „Tradycja i nowatorstwo w wykładach retoryki w kolegiach jezuickich w XVII–XVIII wieku“, in: *Jezuicka ars educandi: Prace ofiarowane księdzu Profesorowi Ludwikowi Piechnikowi SJ*, Kraków: Wydawnictwo WAM Księża Jezui, 1995, p. 241–252.

WALLIS MIECZYŚLAW, „O tytułach dzieł sztuki“, in: *Rocznik Historii Sztuki*, t. 10, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974, p. 7–27.

VUB RS F 3–2188: Tyrocinium eloquentiae Matthiae Troyniewicz sub Michaelle Suffkczyński magistro poeseos, Vilnae anno D[omini] 1694.

VUB RS F 3–2183: Tyrocinium ligatae orationis excerptum calamis in Academia Vilnensi Societatis Iesu per me Franciscum Casimirum Rymowicz anno a partu Virginis 1685.

VUB RS F 3–2157: Artis praecepta rhetoricae praxibus illustrata, ad faciliorem vitae humanioris potissimum in Polonia tractationem tradita a[nno] D[omini] 1663 per r[everendum] Patrem Baltasarem Dankwart.

VUB RS F 3–2076: Facilis eloquentiae modus seu praecepta artis oratoriae accomodata moderno saeculo ad componendas quasvis orationes tradita a r[everendo] Patre Iosepho Rymgayło professore rhetorices scripta per me Adalbertum Paulum Dowgiało auditorem eloquentiae anno Domini 1684.

VUB RS F 3–2087: I. Breve artis poeticae compendium anno MDCLXXX in Alma Vilnensi universitate poetis traditum academicis per a[dmodum] r[everendum] magistrum Vincentium Kościuszko scriptum vero per me Ioannem Vladislaum Faściszewski. II. [Sic decet oratorum principem] Universitas scholastico-civilis eloquentiae in breve compendium redacta atque in Universitate Vilnensi Societatis Iesu academicis rhetoribus proposita per admodum reverendum Patrem Christophorum Łosiewski professorem eloquentiae ordinarium anno ab orbis reparatione 1681 scripta vobis per me Ioannem Faściszewski auditorem eloquentiae.

VUB RS F 3–1353: Artis oratoriae natura cum suis proprietatibus et praxibus illustrata anno Domini 1703 in gymnasio Novogrodensi per reverendum Patrem Ioannem Skirmont professorem solutae eloquentiae mihiq; Matthaeo Casimiro Andruszkiewicz ad calamum concessa.

VUB RS F 3–2482: Professio boni rhetoris triplicem obligationem inveniendi, disponendi et argumentandi complectens atque religiosis eloquentiae auditoribus Societatis Iesu ad calamum oblata in Radiviliano Pinscensi collegio Societatis Iesu, anno 1691 1 septembris.

VUB RS F 3–2117: Eruditio viatoribus porta ad eloquentiam anno ab orbis reparatione 1682.

VUB RS F 3–918: [Aquilae magnarum alarum in facie sua velatae facies aquilae] Reginae animorum eloquentiae in facie Radivilianae ducalis Aquileiae vivis coloribus ex archetypo Tullii in paginas translata ad Tullianos praeceptorum fontes reflexa in speculo exemplorum proposita aquilinis rhetorum ingeniis [Athenaei Nesvi[siensis] Societatis Iesu anno].

VUB RS F 3–1063: I. Deliciae Romanae e Latio Graetiam delatae, seu suavis methodus comparandae Tullianae elocutionis in Graeco Slucensi castro atque ibidem munificentissima manu erecto Athenaeo Collegii Klokocciani Societatis Iesu auditoribus eloquentiae solutae propositae anno MDCCXV. [Rhetorica sub Reverendo Patre Rudnicki].

VUB RS F 3–884: Torques ex circulis periodorum ad pertrahendum facultatem oratoriam conflatus seu stylus extemporaneus per varias formas Latini et Poloni idiomatis Jagellonicis Rhetoribus propositus anno curentis Iubilaei quo Magna De CaeLo pLebs Lliberate beata est die 24.

VUB RS F 3–1356: Regale palatium eloquentiae in regio gymnasio Resseliensi oratoriae facultatis auditoribus apertum anno 1716.

VUB RS F 3–1397: Expeditio litteraria ad regnum eloquentiae plano per praecepta brevi, per exempla itinere a studiosa iuventute communi (modu?) adornata in regio Bathoreano collegii Polocensis Societatis Iesu.

VUB RS F 3–2214: Palatium Tullianum seu aureae eloquentiae aedes in palatinatus Novogrodensis sede erectae atque auditoribus eloquentiae in residentia Novogrodensi Societatis Iesu ad residendum collata[e] anno Domini 3tio supra 1690. Per me Michaellem Casimirum Dybowski scripta[e].

VUB RS F 3–1376: Respublica principis facultatum regnorum et animarum moderatrix liberae sive solutae eloquentiae triplici subselliorum gradu regali senatorio et equestri scilicet: inventione, dispositione et elocutione ordinata in Republica scientiarum seu universitate et academia Vिल्nensi Societatis Iesu formando ad curules

et fastigium gloriae Palaemonio equiti proposita anno verbi incarnati diviniorem in terris Rempublicam per legem gratiae ordinantis 1723.

VUB RS F 3–1328: Apollo pharetratus neo-sectatoribus ligatae eloquentiae campum Heliconum Žyroviciensium aperit ex anno quo Mars reX DuX aCieI PaLLas VIr TIro flat ad annum quo CaMpVs CorDatI VIrI PaX VIVa TIronIs [1730–1734].

VUB RS F 3–952: Phaebus poeticus Minervalibus oraculis rudes Camaenas illustrans [scriptus per me Andream Russel] anno Domini 1730 in 1731.

VUB RS F 3–648: Pacta conventa principum Tullii ac Apollinis regulis solutae ac ligatae eloquentiae conclusa ad publicos faederati Imperii ac Regni Christianissimi applausus e Trypode Apollineo annuo labore promulgata a poetica iuventute collegii Grodnensis Soc[ietatis] Iesu anno 1714.

VUB RS F 3–1364: Domus Ciceronis Polonae eloquentiae hospitalis rhetoricis fundamentis superaedificata, per varias oratoriae, historicae erudicionis stucturas ad apicem perducta atque post absolutas Vacunae ferias ad literalia studia redeuntibus rhetoribus collegii Grodnensis pro annuo labore oblata in diversorio anno hospitantis in terris eloquentiae increatae 1703.

VUB RS F 3–1007: Porta ad profanos sacram solutam ligatam eloquentiam suis gradibus passibusque distincta, religiosae iuventuti ordinis Divi Basilii Magni patefacta in Coenobio Beresbecensi anno Domini 1738 vergente in annum 1739.

RVB f. 733, Nr. 18: Concha rore eruditionum madens per alphebetum ordinem, Tullianis gemmis exornata; atque ad usum neorhetori exposita.

Autorė nuoširdžiai dėkoja kolegoms Eglei Patiejūnienei ir Mintautui Čiurinskui už vertingas pastabas ir pagalbą rengiant šį straipsnį.

Živilė Nedzinskaitė

THE TITLES OF THE MANUSCRIPT WORKS ON POETICS
AND RHETORIC IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA:
INTERSECTION OF THE EPOCHS
OF THE RENAISSANCE AND BAROQUE

Summary

The article „Senujų Lietuvos knygų antraštės“ (“Titles of the Old Lithuanian Books”) by Eglė Patiejūnienė published in the journal *Archivum Lithuanicum* more than 10 years ago inspired the theme of the current article. It sought to find out what is characteristic of the titles of literature creations and books published in Lithuania in the sixteenth to eighteenth centuries; whether a title and name is the same thing, what are their properties and particularity. The purpose of the current article is to investigate whether the same laws affected the manuscript tradition of the seventeenth-eighteenth centuries as the printed one, what tendencies of the epochs of the Renaissance and Baroque are reflected in the titles of manuscripts of that time. For the research material there were chosen not fiction, but syllabi of lectures in poetics and rhetoric of the seventeenth-eighteenth centuries from Vilnius, Kaunas, Kražiai, Novogrodek, Nesvizh, Grodna, Slonim, Daugavpils, and other Jesuit colleges of the Grand Duchy of Lithuania.

The research revealed that in the middle and end of the seventeenth century tendencies of the Renaissance epoch are still clearly visible: appellations are clear and simple, logically composed from a few most relevant components (a name of lectures’ course of poetics and rhetoric, name of a lecturer that read this course, name of a student who wrote it, also place and time). Absolutely different situation is observable in the manuscripts of the eighteenth century. Appellations of the poetics and rhetoric courses are getting more complicated, full of allusions, references, enigmas, and other decorations characteristic to the Baroque stylistics. Especially often rhetoric is allegorically linked to certain ornaments, gate or palace where it is possible to learn to express one’s

thoughts. Also, rhetoric is often called *Regina artium* and *Regina animorum*. The explored manuscript titles of the eighteenth century matches all the rules applied to any creation of the Baroque epoch: to gladden, surprise, dumbfound, to ask a riddle, arouse emotions. They are nothing else, but the most real and most visible sign argumentative of the Baroque epoch.